

„A különböző kultúrák együtt-létezése, egymásra hatása óriási élmény volt számomra”

Beszélgetés Gerhard Seewann-nal

Gerhard Seewann történész, jelenleg (2007 februárjától) a Pécsi Tudományegyetemen a Délkelet-európai Németek Története és Kultúrája alapítványi tanszék professzoraként, korábban – 1980 és 2006 között – a müncheni Südost-Institut könyvtárának vezetőjeként dolgozott. Fő kutatási területe a kelet-közép-európai régió 18–20. századi nemzetiségi viszonyainak vizsgálata.

– Bár kutatásaid időbeni tagoltságukat és témájukat tekintve is nagyon sokrétűek, hiszen a 17. századi törökör egy kérdéseinek vizsgálatától a legújabbkori balkáni események okainak, előzményeinek elemzéséig terjed, súlypontja – megítélésem szerint – mégis egyértelműen meghatározható: a kelet-közép-európai régió 18–20. századi nemzetiségi viszonyainak tanulmányozása. Ezen belül is immár évtizedek óta a magyarországi németek történetének a vizsgálata áll érdeklődésed középpontjában. Te a megjelent műveid közül melyiket tartod a legfontosabbnak, illetve olyannak, amellyel szimbolikusan fémjelezni tudnád eddigi munkásságodat?

– Úgy érzem, hogy valamennyi munkám a maga idejében és helyén fontos volt számomra. Ha a jelenlegi tevékenységem felől, a Pécsi Tudományegyetemen működő, a délkelet-európai németek történelmét és kultúráját oktató alapítványi professzúra felől tekintek publikációimra, akkor mindenképpen az *Ungarndeutsche und Ethnopolitik* című könyvemet említeném. Ez a tanulmánygyűjtemény, amely 2000-ben az Osiris Kiadó, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata és az MTA Kisebbségkutató Műhelyének közös kiadásaként jelent meg, fontos szerepet játszott mostani posztom megpályázásakor, illetve elnyerésekor. E nélkül a kötet nélkül biztosan nem lennék itt, és nem dolgozhatnék Pécsen mint egyetemi tanár.

– Az interjúra készülve átnéztem ugyan az önéletrajzod, de bennem sokkal mélyebb nyomot hagyott az a '90-es évek közepén az Alpokban gyalogolva folytatott beszélgetés, amikor a családon, szellemi indulásodon meséltél. Ebből a beszélgetésből sem elsősorban a tényekre, hanem inkább az emocionális tartalmára, az értelmezéseidre emlékszem, az ragadott meg. Ausztriában, Grazban születtél, de az életed nagy részét Münchenben élted le. Mit jelentett számodra ez a váltás, hogyan viszonyulsz saját nemzeti identitásodhoz; egyáltalán, ha visszatekintesz az életedre, akkor milyen változásokat tapasztalsz e téren?

– Az első nagy változást az a személyes döntés hozta az életemben, amikor az egyetem után elhatároztam, hogy elmegyek Ausztriából, és áttelepülök Németországba. Ez 1968-ban volt. Levéltáros lettem a német ifjúsági mozgalom levéltárában. Három évet dolgoztam ott. Nagyon érdekes hely volt földrajzi, geopolitikai értelemben és munkahelyként is. Ez a kisváros, Witzenhausen néhány kilométerre fekszik az NDK-határtól, nagyon szép helyen, szép környezetben. A szobámból át lehetett látni az NDK-ba. Maga a határ is meghatározó élmény volt számomra. Ma már nem tudjuk elképzelni, hogy egy ilyen határ, a vasfüggöny lé-

te milyen lehangoltá, lefojtottá tette az egész környéket. Szép természeti környezetben a társadalom egy nagyon is mély lefojtottságban élt. A mindennapi élet alárendelődött – az egyes személy által sokszor át sem látott – politikai érdekeknek, céloknak, mechanizmusoknak.

Munkahelyként is fontos és inspiráló volt számomra az itt eltöltött idő, jelentős társadalomismeretre tettem szert. Egyrészt nemzetközi hely volt, ahol megfordultak amerikai, valamint lengyel és más európai országból érkező kutatók éppúgy, mint a német társadalom különböző rétegeiből jövő politikusok, képviselők, vállalkozók, értelmiségiek. A velük való foglalkozás révén beleláttam bizonyos tudományos műhelyek munkájába, működési mechanizmusába. Másrészt szakmailag nagyon érdekes volt maga a levéltári anyag is.

– *Alapvetően mi motivált abban, hogy Ausztriából Németországba menj? Személyes okok?*

– Nem, nem. A disszertációm témavezetője, Alexander Novotny professzor azt akarta, hogy asszisztense legyek a grazi egyetemen, de kiderült, hogy az egész ottani grazi történeti intézet tartott tőlem. A disszertációm írásakor már volt bizonyos presztízsem, precíznek, intelligensnek, nagy munkabírásúnak, kitartónak tartottak, ami nemcsak előnyt jelentett, de egyesek részéről együtt járt valamiféle féltékenységgel is. Ugyanakkor a szakmai kínálatot sem tartottam elég jónak, úgy ítélt meg, hogy a kelet-közép-európai történeti tanulmányok területén akkoriban nem nyitott és modern szemlélet jellemezte az ottani oktatást. Mindkét tényező elgondolkodtatott, és annak ellenére, hogy maradhattam volna Grazban, föl kellett tennem magamnak a kérdést: akarok-e ilyen szakmai és emberi közegben dolgozni? Természetesen akkor nem is láttam mindennek a pontos hátterét, sok minden később derült ki, inkább csak éreztem a személyemmel kapcsolatos kettősséget. Sokak szemében még ma is butaságnak tűnhet, hogy egy egyetemi karrier lehetőségét föláldozva vagy hátrahagyva elmegy valaki egy levéltárba dolgozni. Többek szemében ez akkor is rossz döntésnek tűnt, nem értették. Én mégis el akartam menni Grazból. Az egész helyzet miatt. Akkor Ausztria még nagyon elzárt volt, és sok területen érvényesült a kizáró mentalitás.

– *Fojtogatóbbnak érezted a szellemi légkört Ausztriában, mint Németországban?*

– Igen. Nagyon szűknek éreztem a kereteket. Annak ellenére, hogy az emberi, személyes kapcsolataim kialakultak, a későbbi politikai elit szinte valamennyi tagját – Erhard Buseket vagy Wolfgang Schüsselt –, meghatározó személyiségét ismertem, mégsem akartam ott maradni. Gyűlöltem a protekcionálizmust, azt, hogy valaki azért kap egy jó állást, mert 'valakinek az embere', mert a kapcsolati hálója kitűnő. Én a magam által elért szakmai eredményeknek, sikereknek köszönhetően akartam megtalálni a helyem, nem pedig azért, mert 'valakinek az embere' vagyok.

– *Ebben a váltásban tehát az is benne volt, hogy egy idegen helyen akartad kipróbálni magadat, ahol nincs kapcsolati háló, nincs ismerős, egyszerűen lásd, mire mégy egyedül?*

– Pontosan. A saját lábamon akartam megállni. Teljesen biztos voltam benne, hogy tíz év múlva professzor lehetnék Grazban, de ezt nem akartam. Volt még egy meghatározó oka a döntésemnek. Ausztria akkor nagyon polarizált volt, e tekintetben emlékeztet a mai magyarországi helyzetre. A jobb és a bal oldali megosztottság nagyon meghatározó volt. Miután én ekkor egy katolikus diákmozgalom vezetője is voltam, a baloldali kötődésű profeszszorok ezt sem nézték jó szemmel. Egyik medievista professzorom, aki szakmájának kiváló művelője, reprezentánsa volt, egy szigorlaton nyíltan megmondta, hogy nagyon haragszik

rám katolikus szerepvállalásomért, „pedig maga – mint mondta – kitűnő szemináriumi munkát írt”. Az egyetlen automatikusan bent maradhatott az, aki kitűnővel szerezte meg a doktori fokozatot, ez a rendszer már régóta működött. A kitüntetéses doktorit szerzett személyek az államelnöktől kaptak oklevelet, ami egyben azt is jelentette, hogy automatikusan asszisztensi, adjunktusi állást kaptak egy egyetemen.

– Tehát ehhez a minősítéshez volt kötve, hogy adjunktus leszel-e az egyetemen?

– Igen. Ez a középkorász professzor a doktori szigorlaton politikai okból meg akart buktatni. A vizsga már több mint két órája tartott, és csak kérdezett, kérdezett. Érdekes, akkor semmiféle időbeli korlátozása nem volt egy vizsgának. Ma ez abszolút lehetetlen lenne. A végén már egyáltalán nem tudtam gondolkodni sem. Nagyon elfáradtam, teljesen üresnek éreztem magam. Ebben a helyzetben azt mondtam neki: „Professzor úr, nekem abszolút mindegy, hogy milyen jegyet kapok, mert kihagyom ezt a lehetőséget, elmegyek.” Ennek nagyon örült! Jellemző ez az akkori politikai helyzetre. Az egyetem belül is teljesen polarizált volt, a professzorok egymás tanítványait is bántották, akadályozták. Természetesen saját szempontjából ez a professzor sikerrel járt, hiszen meggyűlöltem ezt a helyzetet, a körülményeket, és elmentem onnan.

– Megítélésem szerint több értelemben sem jártál be hagyományosnak tekinthető történelmi karriert. Családi háttered ebben a tekintetben nem inspirált. Mi motivált a választásnál? Tanárok vagy más személy hatása? Egyáltalán, az érdeklődésed hogyan és mikor fordult a történelem irányába?

– Ez nagyon korán megtörtént, már az első gimnáziumi osztályban intenzíven érdeklődtem a történelem iránt; akkor tízéves voltam vagy tizenegy, nyolcosztályos gimnáziumba jártam. Az első gimnáziumi osztály végén – nagyon jól emlékszem – vizsgázni kellett volna történelemből. A tanár egy órai felelés alkalmával a népek vándorlásáról kérdezett. Én csak meséltem, meséltem több mint tizenöt percen keresztül, és ő nagyon csodálkozott, hogy talált egy embert, aki igazi előadást tud tartani tizenegy évesen. Az év végén nem is kellett vizsgát tennem.

– Te választottad ki az olvasmányaidat?

– Igen. Mindent olvastam, ami a kezem ügyébe került. Előnyt jelentett számomra, hogy polgári családban nőttem fel, a szüleimnek nagy és szép könyvtára volt, az alapvető kézikönyveken túl számos történelmi munka, szépirodalmi kötetek, zenei gyűjtemény, szinte minden szakterületekhez kapcsolódóan megtalálhatók voltak benne különböző művek. Emlékszem, fordításban csaknem az egész 19. századi orosz szépirodalom rendelkezésemre állt. Ez a körülmény óriási előnyt jelentett számomra, és én mint gyermek már nagyon korán érdeklődtem a történelem iránt. Izgatott, hogy miért az történt, ami történt, és annak a hogyanja is. Magyarázatot akartam találni és meg akartam érteni a folyamatokat. A történelem felé fordulásomban közrejátszhatott az 1956-os forradalom is, ami mély benyomást tett rám. A nővérem akkor már férjnél volt, az anyósa nagyon bátor nő volt, aki közvetlenül is több mint száz magyar menekültnek segített hosszabb-rövidebb ideig. Ő egyébként jól beszélt magyarul (és szlovénül is), mert a családja Zala megyéből, Muraszombat vidékéről származott. Náluk, Grazban találkoztam a menekültekkel, s így tudtam velük beszélgetni is. Mély benyomást tett rám ezeknek az embereknek a szomorúsága, elszántsága, egy másféle életbe vetett hitük, kiszolgáltatottságuk... akkor értettem meg, hogy mit jelent, ha valaki elveszti a hazáját. Az, amit akkor láttam és tapasztaltam, emocionálisan nagyon mélyen érin-

tett. S az az érdekes, hogy attól kezdve minden nap olvasok újságot. Akkor, az ötvenhatos forradalom idején kezdtem ezt el, tudni akartam, amit tudni lehetett, és onnantól kezdve érdekelték a napi események is. Azt hiszem, bizonyos mértékben már akkor történész voltam, mert ez az óriási érdeklődés megvolt bennem. Az első osztálytól kezdve teljesen biztos voltam benne, hogy ez az én foglalkozásom.

– *Hogyan és mikor jutottál arra az elhatározásra, hogy ennek a régióknak, tehát Kelet-Közép-Európának a történelmével és azon belül is az egyes nemzeti-etnikai csoportok együttélésével, lehetőségeivel, a hatalmi elitnek nemzetpolitikai elképzeléseivel akarsz foglalkozni? Ha megnézzük a publikációidat, gyakorlatilag a legelső között megjelenik ez a téma. Vagy ez is olyan óvatlan, magától értetődő módon alakult, mint ahogy a történelem iránti érdeklődésed?*

– Nem egészen. '66-ban a grazi püspök megbízásából tettem egy nagy körutat: Graz, Zágráb, Belgrád, Szófia, Isztambul, Várna, Bukarest, Erdély, Nagyszeben, Temesvár és aztán vissza. Ez félhivatalos út volt, de abszolút szabad voltam. Kaptam egy autót, egy sofőrt és egy nagyon kedves kollégát, egy teológus diákot. Az volt a feladat, hogy a grazi püspök megbízásából Bulgáriában meglátogassak egy házi őrizetben lévő püspököt. Mint ahogyan Márton Áront is fogva tartották. Egyébként Márton Áronnal is találkoztam, és hosszú beszélgetést folytattunk. Nagyon izgalmas volt számomra ez a beszélgetés, mert teljesen megbízott bennem, s az egész élettörténetét elmesélte, azt, hogy miért és hogyan tudta túlélni az egyes kritikus időszakokat. Ez most egy mellékszál, de elmesélem, ha már szóba került: Márton Áron az első világháborúban katonatiszt volt, ugyanabban az ezredben szolgált Emil Bodnáraş is, aki az egyik főszereplője lett Románia 1944. augusztus 23-i átállásának a szövetségesek oldalára. Emil Bodnáraş a későbbiekben is fontos szerepet játszott mint szürke eminenciás a Román Kommunista Pártban. Ő segített Márton Áronnak, aki azt mondta, hogy Bodnáraş nélkül már tizszer meghalt volna. Ez számomra nagyon izgalmas történet volt, mert akkor még egyáltalán nem tudtam, hogy milyen folyamatok zajlottak le az ötvenes években ezekben az országokban.

Akkoriban tehát az osztrák katolikus ifjúsági mozgalom vezetőjeként a grazi püspöki székházban kaptam egy munkaszobát, titkárnőt, asszisztentst, és valamennyi pénzünk is volt. Ökumenikus kongresszusokat szerveztem egy plébánossal együtt, hogy a különböző vallásúak – protestánsok, reformátusok, baptisták, metodisták – összejöhessenek. Nagyon izgalmas időszak volt, így kerültem a püspök látókörébe. Ezen a balkáni úton kapcsolatot kellett teremtenem egy temesvári plébánossal, a bulgáriai püspökséggel és az isztambuli St. Georg's Gimnáziummal, ami tulajdonképpen egy katolikus iskolarend központjaként funkcionált, ahonnan a konziliumi anyagokat terjesztették. Én hoztam el onnan ezeket a konziliumi anyagokat Plovdivba, Bulgáriába, valamint Romániába is. Ezeknek a jegyzőkönyveknek az eljuttatása a megadott helyekre konspiratív tevékenység volt, s egyszerű, de működő ötletem támadt. Tanultam zongorázni, és amikor a professzorom megtudta, hogy megyek Belgrádba, arra kért, hogy egy teljes Debussy zongoramű partitúráját vásároljam meg a számára, ami Moszkvában jelent meg, és Ausztriában nem lehetett kapni. Ezt vettem meg több példányban, és ebbe helyeztem bele azokat az iratokat, amelyeket kézbesítenem kellett. Az orosz, bolgár és a román rendőrök ránéztek a partitúrákra, és még meg is dicsérték, hogy milyen szép dolog Debussyt játszani. Persze ma már látom, hogy milyen naiv dolog volt ez, de bejött.

Ezen az úton történt még egy fontos dolog. Fölfigyelt rám egy temesvári magyar lány, aki 'látott' engem, de én nem 'láttam' őt. Ausztriába való visszatérésem után levelezni kezdtünk. '68 nyarán a Tátrába akartam menni szabadságra, túrázni, gyalogolni a hegyekben,

de az apám nem engedett, mondván: ott vannak az oroszok, bármi történhet velem. Hirtelesen határoztam úgy, hogy akkor Temesvárra megyek. Szerelmes lettem, majdnem egy évet maradtam ott. Beutaztam vele Romániát Konstancától Gyulafehérvárig. Az a lány katolikus, nagypolgári családból származott, a nagyapja gyártulajdonos volt, de akkor már fűtőként dolgozott saját korábbi gyárában. A bátyja a gyulafehérvári papi szemináriumban tanult.

Az ott tartózkodás technikailag nagyon egyszerű volt, mert abban az évben Ausztria és Románia szerződést kötött, hogy állampolgárai vízum nélkül hat hónapot tartózkodhatnak a másik országban. Én kétszer hat hónapot voltam ott, némi szünettel. Ott írtam meg a disszertációmát a katolikus ifjúsági mozgalomról, elvittem magammal az egész anyagot, és közben tanulmányoztam az ottani helyzetet, azt, hogyan működik a szocializmus. Felkeltem fél ötkor, sorba álltam valamilyen élelmiszerért, húsért. Mindent kipróbáltam, illetve végigcsináltam. S ami nekem talán a legmeghatározóbb élményem volt a temesvári létben, az a különböző népek, népcsoportok együttélése s annak mikéntje. Akkor még voltak Temesváron zsidók, magyarok, németek, románok, szerbek, örmények, bolgárok. A különböző kultúrák együtt-létezése, egymásra hatása óriási élmény volt számomra.

S a *Securitate*-vel is kellett tárgyalnom. Jelentkezni kellett meghatározott időszakokban, és a *Securitate* tisztviselőjének jelentést kellett írnia rólam. Az első alkalommal három órát beszélgettünk, és miről? Csak ötvenhatról és Ausztria szerepéről, számon kérte rajtam, hogy Ausztria miért szállított fegyvert Magyarországnak, miért folytatott olyan rossz és „bűnös” politikát. Jót veszekedtünk, vitatkoztunk, németül, kitűnően beszélt németül. Neki abszolút jó volt mindez, mert lett anyaga a jelentéséhez.

S Temesvárot tanultam meg öt hónap alatt románul. Nekem nem volt ez nagy dolog, mert latinból nagyon jó voltam, és a román a latinnal és az olasszal sok rokonságot mutat. Érdekes volt, hogy az a temesvári magyar lány a közéletben vagy nyilvánosan nem akart románul beszélni. Abszolút visszahúzódott, ha jött egy kalauz vagy valamilyen hivatalos ember. Én beszéltem, tárgyaltam velük. Érdekes dolog volt ez a szerepváltás. Én lettem román, és ő maradt magyar.

– *Ezekon a gyakorlati tapasztalásokon túl hogyan ítéled meg, milyen elvi és elméleti vonatkozások határozták meg legnagyobb mértékben a nemzeti kérdésekkel kapcsolatos szemléletmódodat?*

– '68-ig mint történész a harmadik birodalom történetével akartam foglalkozni. A náciz-mussal, ami megítélésem szerint akkor még nagyon is jelen volt Grazban. Az egész grazi polgárság ebben az időszakban abszolút náci volt még. Nekem ez furcsa volt, nem értettem, és meg akartam fejteni, hogy miért, mitől van ez így. De azután az első és a második délkelet-európai utam után a grazi nagypolgárság politikai orientációjánál sokkal érdekesebbé vált számomra Kelet-Közép- és Délkelet-Európa. Szerencsém is volt, mert a *Südost Institut* éppen akkor hirdetett meg egy állást, amit megpályáztam és megkaptam mint *'Sonderforschungsbereich Südosteuropa'*. Valójában ott indultam, ott kezdtem a tudományos pályám.

– *Kelet-Közép-Európa történelmén belül is elsősorban a nemzeti problematika felé fordultál. Mi határozta meg a szemléletmódodat az indulásodkor e tekintetben?*

– Nem a családom, az egész család nagyon „deutsch-nazional” volt. Régi tipikus liberális család, amelyik a dualizmus időszakában már „deutsch-nazional” volt. A nagyapám például valamilyen védegyeletnek, nemzeti védegyeletnek az elnökségében is szerepelt. Nekem ez abszolút furcsa dolog volt, és nem akartam ezzel foglalkozni. A temesvári élményeim megha-

tározók voltak, megismertem ott egy magyar író, aki szép verset tudott írni románul, németül és magyarul is. Nekem ez óriási felfedezés volt! A másik ilyen összetett és számomra nagyon izgalmas jelenség a temesvári zsidó közösség volt, az, hogyan tudtak „túlélni”, illetve olyan jól élni. Harmadrészt a magyarok helyzete ott. Magyar családban éltem, a város főterétől, központjától ötven méterre. A gyártulajdonos nagyapa meséiből kimondatlanul is áradt a feszültség. Attól, hogy egy magyar családban éltem, attól még érzékeltem azt a feszültséget, ami magyarok és románok között kialakult. Egyáltalán: érzékeltem a vegyes álláspontokat, a sokféle véleményt, a pluralizmust. Érzékeltem, hogy a diskurzust ugyan a politika monopolizálta, nyíltan csak egyféle beszédmód létezhetett, de a valóságban, a háttérben sokféle diskurzus létezett. És sok irányban. De csak titokban. E témában azután csak később, a hetvenes évek elején kezdtem tájékozódni a szakirodalomban.

– *Mikor jöttél először Magyarországra?*

– 1971-ben, ekkor még csak tájékozódni akartam a magyarországi levéltári kutatási lehetőségekről. Az volt a célom, hogy a habilitációs munkámat a német kisebbség Horthy-korszak alatti tevékenységéről, helyzetéről írom. Tudtam, hogy ahhoz hosszabb időt kell Magyarországon kutatnom, amit csak akkor tudok megvalósítani, ha ösztöndíjat kapok. Az ösztöndíj-kérelmemhez konkrét információkra volt szükségem, ezért utaztam Magyarországra, hogy tájékozódjam. Ezen az első utamon már megismerkedtem Glatz Ferencsel, Szász Zoltánnal, Gunst Péterrel, Tilkovszky Lóránttal és másokkal is. Németországba visszatérve aztán elkezdtem szervezni az ösztöndíjam. Miután akkor még Németországban nem működött magyar követség, a hivatalos papírokat Bécsben kellett intéznom, ahol a követségen a *Collegium Hungaricum* akkori igazgatóhelyettese arról faggatott, hogy valójában miért is akarok Magyarországra utazni. Első látásra világos volt számomra, hogy nem a tudományos ambícióim érdeklik. Ugyanaz a fellépés és modor volt, mint amit Romániában a *Securitate* tisztjénél tapasztaltam. Egy macska–egér játék kezdődött közöttünk, de nekem tetszett, és belementem. Ő minden áron azt akarta megtudni – mert akkor már biztos volt, hogy a *Südst Institut*ban kapok állást –, hogy milyen megbízatással akarok Magyarországra utazni. Természetesen ezt nem ilyen direkten kérdezte, de nyilvánvaló volt mindkettőnk számára, hogy ő nem hiszi el, hogy csupán tudományos kutatás a célom. Jól emlékszem a határozathozatal előtti utolsó beszélgetésünkre, amelyre egy üveg konyakkal érkezett. Tudtam, válaszút elé akar állítani, ami ellen én végtelen naivitással igyekeztem védekezni, mintha nem tudnám, hogy mit is akar valójában. A harmadik, negyedik, ötödik konyak után is csak tudományos terveimről, Magyarország szépségéről beszéltem neki. Végül bejött ez a taktika, az ösztöndíjat és a beutazási engedélyt megkaptam. Igaz, akkor még nem tudtam, hogy nem túl sok levéltári anyagot fogok látni.

– *A Südst-Institutot ez a megbízott a német állambiztonsági szolgálat vagy legalábbis a külügyminisztérium fedőintézetének tartotta, ahonnan csak konkrét megbízással érkezhet valaki Magyarországra?*

– Igen. Az elmúlt évben elolvastam az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában a *Südst Institut*ról gyűjtött anyagot. A magyarországi elhárítás tudományos szinten az egyik legfontosabb ügynökközpontnak tekintette az intézetet. Igaz, nemcsak a magyar elhárítás, de a román és a kelet-német is. Évtizedeken keresztül figyelték az intézetet, ki jön oda, mit akar, és vélhetően az intézet valamennyi munkatársát is figyelték, illetve figyelték.

De visszatérve 1974-es, illetve 1975-ös magyarországi tartózkodásomhoz, később kiderült, hogy az ösztöndíjat megkaptam ugyan, és kutatási engedélyt is kaptam, hogy könyvtárakban, levéltárakban kutathassak, valójában azonban alig jutottam hozzá a forrásokhoz. Mielőtt az egyes megyei levéltárakba, Pécsre, Szekszárdra vagy a különböző egyházi levéltárakba elmentem volna, előtte be kellett jelentkeznem. Csak jó tíz évvel később tudtam meg, Szita Laci, a Baranya Megyei Levéltár igazgatója mesélte el, aki közben jó barátom lett, hogy érkezésem előtt levelet kaptak attól a személytől, akit szakmai kísérőnek jelöltek ki számomra, s aki azt kérte, hogy bánjanak velem udvariasan, de ne adjanak levéltári anyagot. S ez így volt a Baranya Megyei Levéltár és a Zsinati Levéltár kivételével. Ezekben a levéltárakban az instrukció visszajára fordult. Emlékszem, hogy a Zsinati Levéltárban nagyon izgalmas, érdekes anyagokat kaptam, például a Tisza–Burián levelezést s más, számomra fontos forrásokat, amelyek létezéséről sem tudtam. Mindent megkaptam, mindent kiadtak.

– *Tegyük azért hozzá, hogy a '70-es években a magyarországi kutatóknak is csak egy kiválasztott köre juthatott hozzá a két világháború közötti időszak forrásaihoz, a történeti kérdések kutatásának jelentős része még erősen átpolitizált és felülről irányított volt. Nem annyira az egyes személyek, sokkal inkább a rendszer reflexei működtek akkor, amikor egy Nyugat-Németországból érkező kutatót akadályoztak munkájában. Ez egy féléves ösztöndíj volt?*

– Nem, egy egyéves, de miután az intézetben is megvolt a feladatom, ott is dolgoznom kellett, ezért '74-ben és '75-ben is fél-fél évet töltöttem Magyarországon.

– *Annak ellenére, hogy a levéltári forrásfeltárás szempontjából nem tarthatod valami sikeresnek ezt az utat, mégis azt gondolom, hogy a meghatározó szakmai és emberi, baráti kapcsolataid kialakulása itt erre az időszakra datálódik, némi túlzással mégis ennek az útnak köszönhető, hogy nem tudsz elszakadni ettől az országtól...*

– Valóban kitűnő lehetőség volt számomra az ország megismerésére, sokat utaztam, Aggtelektől Debrecenen át egészen az ukrán határig. Keresztül-kasul utaztam az országot, majdnem mindenhová eljutottam, nemcsak városokba, de azokba a falvakba is, ahol németek éltek, élnek. Fontosak voltak számomra ezek a benyomások, a mindennapi tapasztalatok. Emellett óriási jelentőséggel bírt számomra az is, hogy sok történéssel, néprajzossal, társadalomkutatóval ismerkedhettem meg. Ezek a beszélgetések élményt és valódi szakmai segítséget jelentettek nemcsak akkor, de a későbbiekben is. Akkor még az embereknek jobban volt idejük, kevésbé volt rohanó a mindennapi élet, és nyitottabbak voltak, mint ma. Emlékszem, Andrásfalvy Bertalannal gyakorlatilag több héten keresztül beszélgettünk. Ez ma már valószínűleg nem történhetne meg.

Vagy egy másik történet: Ültem a Széchényi Könyvtárban, ami még a Múzeum körúton volt, az olvasóterme kicsi, jött egy ember, aki meglátta, hogy én a *Temesvarer Zeitungot* olvasom, és magától értetődő módon kérdezte meg tőlem németül, hogy mivel foglalkozom. Kemény Gábor volt, akitől sok anyagot és még több, az ország nemzetiségi viszonyai, nemzetiségpolitikájában eligazító beszélgetést kaptam itt tartózkodásom alatt. Igazi tanár egyéniség volt.

– *A hetvenes évek elején kerültél Münchenbe, a Südost-Institutba. München mint város és az ott talált szellemi légkör gyakorlatilag meghatározó lett egész pályád, életed során.*

Teljesen más volt, mint Grazban. Nagyon jól éreztem magam az egyetemen, az intézetben, a kutatáshoz jó légkör volt, és nem mellékesen nagyon jó volt az intézet könyvtára is. Megvolt például a Századok az első évfolyamtól kezdve, végig is olvastam.

– *Majd' három évtizedes könyvtárvezetői tevékenységed során együttműködések, kiadványcsere kapcsolatok egész sorát alakítottad ki Magyarországtól Bulgáriáig, az egykori Jugoszlávián át Romániáig, hogy a német kutatók, a régió iránt érdeklődők azonnal a primér szakirodalomból tudjanak tájékozódni Münchenben. Mi is úgy ismerkedtünk meg, hogy Te érdeklődtél a Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai iránt... Mit tartasz könyvtárvezetői tevékenységed legfőbb eredményének?*

– A cserét, amin nemcsak a könyvek cseréjét, de a tudás, az információk cseréjét is értem. Ez egy viszonylag nagy és jól működő hálózat volt. Ha megjelent egy új folyóirat vagy könyv, monográfia, akkor rögtön igyekeztem megszerezni, megrendelni. Ebben az időszakban az egész kutatási terület áttekinthetőbb volt, mint ma.

– *Én úgy láttam, hogy a könyvtári munka sok tekintetben hátráltatta a kutatómunkád vagy bizonyos időszakokban annak intenzitását, ugyanakkor helyzeti előnyt is jelentett. Azonnal és közvetlenül láthattad, hogy a régió és Nyugat-Európa országaiban a nemzeti történetírások mely területeken meddig jutottak, melyek a szemléleti hiányosságok, melyek a módszertani azonosságok és különbségek, és egyáltalán, mely kérdések, problémák megválaszolása nem történt még meg. A hátrányt szerintem úgy fordítottad előnyvé, hogy azok felé a kutatási területek felé fordultál – akár úgy, hogy networkot építettél egy-egy téma földolgozása érdekében –, amelyek tekintetében érzékelted a tisztázatlanságokat, a hiányokat. Hogy tapasztaltad, a hetvenes–nyolcvanas években a németországi politikai elit és szakmai közvélemény hogyan látta ennek a régiónak a nemzetiségi konfliktusait, problémáit, egyáltalán mit gondolt a nemzeti problematikáról?*

– Van ehhez kapcsolódóan egy nagyon karakterisztikus élményem. Az első magyar–nyugat-német kulturális hetet 1980 januárjában szervezték meg. A *Südost Institut* is felhívást kapott, hogy munkatársai tegyenek javaslatot különböző tudományos előadások témájára. Én Bleyer Jakab első világháború előtti és utáni tevékenységéről akartam beszélni. A témát sem a magyarok, sem a németek nem fogadták el, mint utóbb megtudtam, elsősorban a németek utasították el, mert még 1980-ban is úgy ítélték meg, hogy a '20-as és '30-as évek német-kérdésével foglalkozni elsősorban politikai és nem szakmai kérdés. Egyszerűen tabunak tekintették. Ebben a tabusításban szerepet játszhattak a *Landsmannschaftok*, a Németországba kitelepítettek szervezetei is, amelyek tagjai a saját korábbi tevékenységükkel való szembenézést is akadályozták, amikor elérték a kormánynál, hogy ezekre a kérdésekre politikai és ne szakmai kérdésként tekintsen. Ahogyan a magyar hatóságoknak érthetetlen volt, hogy Magyarországon akarok kutatni mint német történész, ugyanúgy érthetetlen, sőt mi több, gyanús volt az innen kitelepítettek számára az én kutatói ambícióm. A *Landsmannschaftok* körében az egész *Südost Institut*nak, mivel az ennek a régiónak az országaival foglalkozott, volt valamiféle kommunisztagyánus megítélése. Azt gondolom, mi próbáltunk objektívek lenni, egy sort sem írtunk hidegháborús céllal, de természetesen használtunk magyar forrásokat, elemzéseket, amit ők eredendő bűnként tüntettek föl. Nagy különbség volt köztünk a tekintetben is, hogy mi nemcsak fehérnek vagy feketének láttunk egy-egy folyamatot, hanem annál árnyaltabban.

– *Említetted, hogy csak a nyolcvanas évek közepétől lehet arról beszélni, hogy Németországban akár a politikai elit vagy a szélesebb szakmai közvélemény körében a nemzeti*

kérdés tematizálódott. Nyilván elősegítette ezt a bevándorlók viszonylag nagy száma, bár a bevándorlók integrációjának kérdései és a nemzetiségi, nemzeti identitás problémájának megközelítése teljesen más volt.

– Igen, ez két különböző dolog. A politikai elit akkor csak a kitelepítettekkel foglalkozott, a bevándorlók problémáiról tudomást sem vett. Igaz, a kitelepítettek integrációját is elsősorban csak politikai és nem tudományos kérdésként kezelte.

Kelet-Közép-Európában pedig megítélésem szerint Németország saját szerepét csak gazdasági faktorok mentén határozta meg. Volt valamikor a '80-as években egy hosszú beszélgetésem a bajor gazdasági miniszterrel, amelyben próbáltam felhívni a figyelmét arra, hogy a régióban nemcsak gazdasági problémák vannak, és az egész kelet-közép-európai térséget Németországnak sokkal komplexebb módon kellene kezelnie, de ő a felvetéseim iránt egyáltalán nem érdeklődött. Sőt direkt módon kifejezésre jutatta, hogy számunkra csak a jó gazdasági kapcsolat a fontos, és másról nem is akar, nem is kell tudni. Ez nekem nagyon furcsa volt. Ekkor ugyanis már látszott, hogy ezekben az országokban az eladósodás mértéke folyamatosan nőtt, amivel a gazdaság teljesítőképessége nem tudott lépést tartani. Szakértői közegekben gyakran hangzott el a kérdés: mi lesz? mi legyen? mit csináljon a Szovjetunió, ha Lengyelország csődbe megy? Utólag azt gondolom, hogy az egész nyugati adósságpolitika csapdát jelentett ezeknek az országoknak, mert alapvetően nem volt mögötte stratégia, független volt mindenfajta józan gazdasági megfontolástól. Az alapvető cél ezeknek a rezsimeknek, az egész régióknak a destabilizálása volt. Ennek a stratégiának a taktikai eleme volt a hitelezési politika. Megítélésem szerint ebben nemzeti, nemzetiségi szempontok nem játszottak szerepet.

De ez az attitűd, a nemzeti kérdés figyelmen kívül hagyása nemcsak a politikában, hanem a tudományban is uralkodott. Németországban a nemzeti probléma megközelítése – megítélésem szerint – a '80-as években teljesen elavult szemléletű volt. A probléma komplex voltát a régi, leegyszerűsített megközelítéssel már nem lehetett vizsgálni. Nemcsak Európában, de Amerikában sem. A '60-as évek második, a '70-es évek első felében nyilvánvalóvá vált, hogy az addig egyeduralkodó „melting pot”, „olvasztótégely”-elgondolás segítségével nem lehet értelmezni az etnikai identitásukat megtartó kisebbségi csoportok Egyesült Államok-beli fennmaradását. A „melting pot” teóriába nem férő sok kivétel ezért kikényszerített egy új etnikai–kulturális értelmezési hálót, amelyet multikulturális diskurzusnak neveztek el, amelyben fontos szerepet kapott az etnicitás, a nemzeti identitás. A szociológiában, a történettudományban bekövetkezett – mondhatni – forradalmi szemléleti változást Patrick Daniel Moynihan és Nathan Glazer etnicitásról írott könyve idézte elő, amely 1975-ben jelent meg. A megtermékenyítő módszertan és szemlélet tehát Amerikából érkezett, ezt követően vált Németországban is legitim témává az etnikai, nemzeti identitás különböző aspektusaival való foglalkozás.

– Hosszú ideig a nemzeti kérdés megközelítésében az ideológiai szempontok meghatározó szerepet játszottak, sok tekintetben még most is gondot okoz e kérdések faktografikus vizsgálata. Tevékenységed egyik fő eredménye az Ethnodoc adatbank, népszámlálási adatok, térképek, jogszabályok, különböző dokumentumok kiegészítő módon való összeillesztése annak érdekében, hogy e kérdéskört a lehető legkomplexebben lehessen vizsgálni. Ezt nagyon fontos eredménynek tartom, olyan szemléletmódnak, amelyet erősíteni kellene a nemzeti problémák megközelítése, tárgyalása, föltárása kapcsán.

– A létrehozott *Ethnodoc* adatbázist én csupán eszköznek tekintem, ami azonban elengedhetetlenül fontos ahhoz, hogy ezeknek a kérdéseknek a lényegéhez közelebb jussunk, és a maguk komplexitásában tudjuk vizsgálni.

– *Hogyan látod, a magyar történetírás meddig jutott e kérdések megválaszolásában, és megvan-e bennünk az önreflexió képessége? Egyszerre vagy kívül és egy kicsit belül is a mi világunkban, szakmai közegünkben...*

– Éppen januárban fejeztem be egy cikket, amelyben a magyar és a német etnopolitikát hasonlítottam össze Romániában a két világháború közötti időszakban. Tanulmányozva a magyar, angol, román és német szakirodalmat, kicsit csalódott voltam, mert úgy látom, hogy Magyarországon sokszor a legkiválóbb szakemberekben sincs meg az az érzékenység, amellyel az egész struktúrát, politikai gondolkodást, koncepciót meg tudnák ragadni. Sok esetben csak az eseménytörténetet írják meg, ami fontos dolog, de sokszor hiányolom azt a kérdésfeltevést, hogy valójában mi is rejlik az események mögött. Nem az vagy nemcsak az a fontos, hogy mi történt, legalább annyira fontos a miért történt kérdése is. Ha például ebben az időszakban a Magyar Párt szerepvállalását, tevékenységét nézzük, amely monopolhelyzetben volt, s egyedüli magyar pártként képviselte a romániai magyarság érdekeit, nemcsak annak tevékenységét kell vizsgálnunk, de azt is, hogy ez a monopolisztikus helyzet, ez a kizárólagosság hogyan hatott a tevékenységére, hogyan korlátozta a politikai pluralizmust, érvényesült-e és hogyan azoknak a véleménye, akiket képviselt. Lehetséges-e ez egyáltalán, ha az ottani magyarság nyolcvan százaléka egyáltalán nem volt reprezentálva ebben a pártban? Mi volt ennek a következménye? Hogyan függött össze ezzel a helyzettel, hogy 1938-ban megalapították a magyar népközösséget? Az ebben a keretben való kooperáció más eredménnyel járhatott, mint amikor egy párt teljesen adekvát keretben működik. Mi volt az anyaország szerepe, felelőssége az ottani folyamatok generálásában? Szétválaszthatók-e az egyes érdekek, mikor és hogyan? Én úgy látom, hogy míg az anyaország az egyetlen kiutat a revízióban látta, és nem tartotta fontosnak, hogy a magyar kisebbségi közösség a román politikával, a román társadalommal együttműködjön, addig meghatározó értelmiségiek, mint például Makkai Sándor vagy Kós Károly éppen ebben az együttműködésben látták az esélyt, a lehetőséget. Ez óriási feszültséget gerjesztett. Érdekes volt számomra az is, hogy bár sok tekintetben teljesen különböző két nemzetiségről van szó, ez a folyamat hasonlóan játszódott le a németiség körében is. Annak ellenére, hogy a századok a magyarokétól eltérő társadalmi struktúrával rendelkeztek, s az evangélikus egyháznak meghatározó szerepe volt a közösség gondolkodásának alakításában, a vezető réteg hatalma monopolizálása érdekében hasonlóan antiliberalis, antipluralista módon lépett fel.

– *Ugyanazokat az utakat választották, és nem adekvát választ adtak a kihívásokra?*

– Igen, így van, de megfigyelhető egy óriási különbség is – az anyaországok szerepe, politikája tekintetében. A weimari Németország másfajta stratégiát képviselt, mint Budapest. Míg az utóbbi szinte kizárólag a revízióban látta a kisebbségi magyar közösségek 'megmentését', azaz a terület visszaszerzése is meghatározó fontosságú volt számára, addig Németország, illetve majd Hitler csak az embereket akarta visszakapni, gazdasági erőt látott bennük, és természetesen a háborúra készülve katonákat is. Ezért Berlin, Budapesttel ellentétben, sokat foglalkozott azzal is, hogy az adott országban élő német közösség életét hogyan kell szabályozni, institucionálni annak érdekében, hogy megtartsa németnek, és befolyásolni tudja, majd föl tudja használni háborús céljai érdekében. Az eredmény ugyanakkor mindkét kisebbségi közösség szempontjából ugyanaz lett, a népközösség létrehozása. A

magyar kisebbségi közösség esetében azonban ez nem az anyaországi, hanem a román politikának volt köszönhető, mert megszüntettek minden pártot, és az olasz fasizmus mintájára korporatív rendszert akartak bevezetni.

– Két éve, 2007 februárjától tanítasz Pécsen, és professzorként vezeted a magyar és a német állam által a délkelet-európai németek történetének és kultúrájának oktatására létrehozott tanszéket. Mi a tapasztalatod a magyarországi egyetemistákkal, a magyar egyetemi struktúrával kapcsolatban?

– Amikor belevágtam, tudtam, ez teljesen új világ lesz számomra, ezért arra számítottam, hogy az itteni beilleszkedésemet kultúrsokk-ként fogom megélni, de legalábbis nehézségekkel számoltam. Nem így történt, az első pillanattól kezdve nagyon jól éreztem magam. A diákok nyitottak, érdeklődők. Már a müncheni szemináriumomon is voltak kelet-európai diákok, oroszok, bolgárok, románok, szlovákok, akik szenzibilisebbek és nyitottabbak általában, mint a nyugatiak. Ezt az érzékenységet, kíváncsiságot itt is tapasztalom, ami jó légkört teremt a munkámhoz. Inspirálólag hat nemcsak a tanításban, de az írásban is.

– Mik a terveid? Min dolgozol most?

– A magyarországi németek történetén dolgozom. Nem régen fejeztem be a középkort, most a középkori és újkori kolonizáció összehasonlításával foglalkozom. Izgalmas dolog. Az egész munka nagy kihívás számomra. Nyilvánlávóvá vált számomra, hogy van egy magyar nemzeti történeti narratíva, amely keretében nem értelmezhető vagy csak félrevezető módon értelmezhető a magyarországi németek története. Bizonyos időszakok megítélése teljesen eltérő, ezért nem harmonizálható. Például a 18. század eleji 'kuruc' történetírás és a német betelepítés nem harmonizálható. Kizárt vagy reménytelen dolog.

– Párhuzamos, alternatív történetírást kell megvalósítanod.

– Igen, ez az. Nagyon szép feladat.

Budapest–Pécs, 2009. február

Az interjút készítette: TÓTH ÁGNES